

FELSEFE DÜNYASI

2023/ YAZ/SUMMER Sayı/Issue: 77

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim
üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe
Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin
doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında
yayınlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's
Index ve TÜBİTAK ULAKBİM/TR DİZİN tarafından
dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is
published biannually. It is indexed by Philosopher's
Index and TUBITAK ULAKBİM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Sebile Başok Diş (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Nihat Durmaz (Selçuk Üniversitesi)
Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Muhammet Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Dr. Kenan Tekin (Yalova Üniversitesi)
Dr. Nazan Yeşilkaya (Şırnak Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri/Spelling and Language Editors

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)
Abdussamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Ahmet Hamdi İşcan (Ankara Üniversitesi)

Fiyatı/Price: 150,00 TL

Basım Tarihi : Temmuz 2023, 300 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 231 54 40
<https://dergipark.org.tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi
IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Bizim Büro Matbaacılık
Zübeyde Hanım Mahallesi Sanayi 1. Cd. & Sedef
Sk. 6/1, 06070 İskitler-Altındağ / ANKARA
Tel: 0(312) 229 99 28

LÜKSLE VE LÜKSE KARŞI: İSKOÇ AYDINLANMASINDA LÜKS ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 77, Yaz 2023, ss. 65-88.

Geliş Tarihi: 30.04.2023 | Kabul Tarihi: 26.06.2023

DOI: 10.58634/felsefedunyasi.1290053

İşıl ÇEŞMELİ*

Giriş

Yaşamın temel gereksinimlerinden fazla veya aşırı olan; zengin, konforlu ve görkemli yaşam sağlayan, insanlara haz ve zevk veren şeyleri imleyen lüksün genel uzlaşya varılmış bir tanımı yoktur. Felsefe tarihine bakıldığında kimi zaman toplumsal ilerleme kimi zaman ekonomik gelişme ve büyüyen ticaret kimi zamansa ahlaki erdemsizlikler ile anılmıştır. Ahlaki yozlaşma ile ilişkilendirilen ve ölçülülük, öz-denetim, tutumluluk hatta kimi filozoflara göre cesaret gibi bir dizi erdemi kirleten; kibrin, ölçsüzlüğün, savurganlığın ve gösterişin yolunu açan lüks düşkünlüğü antik çağda erdemsizlik ortaçağda ise günah olarak görülmüştür.

Lüks özel, pahalı ve benzersiz olana sahiplik anlamında düşünüldüğünde ayrıcalıklı bir yaşam veya tüketim tarzını temsil edebilir. Zaman içerisinde dönüşen ve toplumdan topluma değişen bir kavram olmasından dolayı kaliteli, konforlu ve ihtisamlı olan anlamında kullanıldığında olumlu bir çağrışıma sahip olabilirken; abartılı ve gereksiz olanla da ilişkilendirilebilir. 18. yüzyılda modern toplumların gelişiminin ve ilerlemesinin kaynağı olan ticaret ve zenginlik, lüksle ilgili farklı izdüşümlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu dönemde kimi filozoflar tarafından lüksün ekonomi, ticaret ve siyasetle ilişkisi ortaya koyularak toplumsal ilerlemenin önemli bir unsuru olarak görülmüş olsa da antik çağ ve ortaçağ filozoflarının ortaya koyduğu lüks ve ahlaki yozlaşma ilişkisi kimileri tarafından da sık sık yinelenmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0003-0065-4429, e-mail: isil.cesmeli@selcuk.edu.tr

18. yüzyılda lüksün farklı kavranışlarını ünlü İskoç filozof Adam Ferguson (1723-1816) etkileyici bir şekilde ifade eder:

Bazen uygarlık ve hatta mutluluk için gerekli olduğunu düşündüğümüz bir yaşam tarzını belirtmek için kullanılır. Kibar çağların övgüsünde sanatın babası, ticaretin desteği ve ulusal büyüklüğün ve zenginliğin temsilcisidir. Yozlaşmış tavırları kınamamızda, yozlaşmanın kaynağı ve ulusal gerileme ve yıkımın habercisidir. Hayran olunur ve kınanır; dekoratif ve faydalı olarak ele alınır ve bir erdemsizlik olarak yasaklanır. (Ferguson, 1995: 231)

Ferguson'un da belirttiği üzere lüksün kavranışına dair iki farklı bakış açısı 18. yüzyılda lüksü kınayan ve olumlayan iki zıt görüşün kaynağını oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi François Fénelon'un (1651-1715) erdemsizliklerin anası olarak gördüğü, erkeklerde savaşçı ruhu törpüleyen, efemineliğe sebep olan ve tutumluluk ile sadeliğin tam karşısına oturan lüksün toplumlardan sürgün edilmesi gerektiğini savunan görüştür. İkincisi ise yoksula ekmek kapısı olan ve bir dizi erdemsizlikle kenetlendiğinde ekonominin ve ticaretin göz bebeği haline gelen lükse bir toplumda kapıların sonuna kadar açılması gerektiğini iddia eden Bernard Mandeville'in (1670-1733) görüşüdür.

Lükse Karşı: Fénelon

Fénelon'un, lükse yönelik eleştirileri ile eğitim ve ideal yönetime ilişkin önerileri dönemin ahlaki ve siyasi düşüncesi üzerinde son derece etkili olmuş ve bilhassa lüks üzerine çıkarımları 18. yüzyıl lüks tartışmalarında bir taraf olarak yerini almıştır. Fénelon ününü XIV. Louis'in (1638-1715) sosyal, ekonomik ve askeri politikasına yönelik açık ve doğrudan bir eleştiri olarak kaleme aldığı *The Adventures of Telemachus (Les Aventures de Télémaque)* adlı eserine borçludur. Mentor (Minerva) rehberliğinde babası Odysseus'u bulmak için Telemakhos'un çıktığı yolculuğu konu alan bu eserin verdiği ilk izlenim, babasını arayan bir gencin yolculuğu gibi görünse de bu serüvenin ahlaki ve politik eğitime dönüşmesi Fénelon'un didaktik bir mesaj verme kaygısında olduğunu göstergesidir.

Eserin kahramanları Telemakhos ve Mentor'un çeşitli şehirlerdeki tutsaklığı ve köleliği, erdem, ahlaksızlık, ahlaki yozlaşma, en iyi hükümet biçimi ve egemen gücün otoritesiyle ilgili kusurları ve eksiklikleri sorgulamalarını sağlar. Mısır'da gurur ve güç sarhoşu kralın oğlunun zalimce davranışlarına tanıklık ederken Kıbrıs'ta ahlaksızlık ve ahlaki yozlaşmaya karşı mücadele ederler. Girit sakinlerinin övgüye değer sadeliğini ve alçakgönüllülüğünü işlemez sade kıyafetlerinde, basit yemeklerinde ve tutum-

larında görürler. Ancak Giritliler, kralın barbarca davranışlarından mustarıptır. Bu talihsiz örnek, Telemakhos'a erdemli bir toplumun bilge bir kanun koyucudan yoksun olabileceği gerçeğini gösterir. Tarımla ve çobanlıkla uğraşan, sadelik, tutumluluk, çalışkanlık ve ölçülülük sayesinde mutlu bir şekilde yaşayan bir krallık olan Boetica'nın hikayesi mülkiyet olmadan yalnızca yaşam için gerekli olanla yetinen ve ticaret olmadan huzurlu bir yaşam sürmenin tadını çıkaran bir toplumu anlatır. Mentor, Boetica toplumunun yaşamın gereksinimleri ve fazlalıkları arasındaki ayrımını şöyle ifade eder:

Yunanlılar, Mısırlılar ve diğer tüm uygar halklar tarafından değer verilen diğer tüm sanatlara gelince, gösteriş ve lüksün icatları olarak onlardan nefret ederler. Görkemli binalar, altın ve gümüş kaplı sofa takımı, işlemeli ve değerli taşlarla süslü dokumalar, enfes parfümler, lezzetli yemekler, ahenkle büyüleyen çalgılar yapma sanatını bilen uluslar kendilerine söylenince şöyle cevap verirler: 'Bu uluslar, kendilerini yozlaştırmak için bu kadar zahmete katlanmaktan çok mutsuzlar; çünkü bu tür fazlalıklar, sahiplerini zayıflatırken, sarhoş ve eziyet ederken, onlardan yoksun onları şiddete ve adaletsizliğe başvurmaya teşvik eder.' (Fénelon, 1994: 110)

Fénelon'a göre ihtiyaç fazlası ya da aşırı olan ne insanların hayatına mutluluk katar ne de onların daha uzun ve sağlıklı yaşamasını sağlar; aksine kiskançlıkla, hırsıyla, kibirle ve açgözlülükle yaşam gereksinimi sandıkları sahte hazların peşinden koşanlar beyhude bir mutluluğa, anlamsız bir neşeye tutunurlar. Hikâyede Boetica'dan farklı bir yaşam şekline sahip, savaşın ve lüksün kol gezdiği bir de Salente Krallığı vardır. Bu krallığın hikayesi bir toplumda yasaların, ticaretin ve askeri politikanın nasıl yeniden inşa edilebileceği üzerinedir. Lüks, gösteriş ve ihtişam içinde yaşayan bir toplumun nasıl basit ve tutumlu bir yaşama yöneldiğinin anlatısıdır. Fénelon bu hikâye ile doğrudan yasa koyucuya da bir mesaj verir: Bir kralın en önemli görevi, lüks ve ihtişam olmadan da ayakta kalabilen bir toplum inşa etmek ve halkının sade bir yaşama tutunmasını sağlamaktır. İyi bir kral, yurttaşlarının ihtiyaçlarına cevap veren, basit ve mütevazı yaşamı teşvik eden kraldır. Reform geçirmiş ve yenilenmiş Salente Krallığı ile ilgili hikâyeye, XIV. Louis'in ekonomi ve askeri politikasına karşı üstü kapalı bir benzetmedir. Fénelon, *Telemachus* ile "lüks öncesi bir topluluğu (Boetica), lüksü seven ve savaşçı bir devleti (ıslah edilmemiş Salente) ve lüks sonrası bir toplumu (ıslah edilmiş Salente) tanımlayarak lüks tarihinin üçlü bir modelini sunar" (Hont, 2006: 384). Fénelon'un Boetica ve Salente toplumu üzerinden lüksün kötü etkilerine karşı tavsiyeleri ve iyi bir yasa koyucunun aşırı zenginlik ile lüksü ülkesinden çıkarması gerektiğine dair keskin duruşu, XIV. Louis'in ekonomi politikası-

na, Versailles Sarayının fütursuz harcamalarına ve büyük şehirlerdeki lüks emtia tüketimine dikkat çekmek istemesindedir (Schuurman, 2012, 181).

Fénelon'a göre lüks yalnızca yönetici ve üst sınıf üzerinde yıkıcı bir etkiye sahip değildir: İhtiyacından hep daha fazlasına sahip olmak isteyen açgözlü, hırslı ve kıskanç bireylerle dolu bir toplumdan sorumlu olduğu için sıradan insanların ahlaki yozlaşmasının da nedenidir. *Telemachus*'ta Mentor, "lüksün, sosyal hiyerarşi boyunca yayılırken insanları sahte arzuların 'kölesi' haline getiren erdemsiz bir maddi teşhir kültürünü teşvik ederek görgüyü yozlaştırdığını" söyler (Kwass, 2022: 161). Lüks, tedavisi neredeyse imkânsız bir hastalık gibidir. Toplumun önemli bir kesimine sirayet eden, onu içten içe çürüten, tüm aşırılıkların yaşam gereksinimi olduğu sanrısını yaratan lüksü savunanların tek avuntusu, onu sanatta mükemmelleşmenin ve görgü kurallarının kaynağı olarak görmeleridir.

Salente Krallığında olduğu gibi lüksün yasaklanarak tarımın teşvik edilmesi ve tutumluluk, sadelik ile çalışkanlık gibi erdemlerin özendirilmesi ile bir toplum yaşama yeniden gözlerini açabiliyorsa pekâlâ lüksle zehirlenerek can çekişen toplumların derdine çare olabilmek için de aynı yol izlenebilir. Fénelon lüksün, toplumu ayakta ve kamu ruhunu canlı tutan erdemleri yerle bir ederek ahlaki yozlaşmanın kaynağı olabileceğini düşünse de yine de kurtuluş için Salente Krallığının dönüşümü üzerinden bir reçete sunar. O, böylelikle *Telemachus* ile 18. yüzyıl lüks tartışmalarının kapısını aralamış olur. Fransa'daki yönetici sınıfın ve halkın eski Yunanlılar ve Romalılar gibi siyasi ve ahlaki erdemlere sahip olabileceğine dair güçlü bir inanca ve arzuya sahiptir. Bu yüzden tutumluluğa, sadeliğe, alçakgönüllülüğe ve çalışkanlığa nasıl sahip olunacağını göstermek için Truva Savaşı'nın en bilge kahramanlarından komutan Odysseus'un oğlunu seçmiştir.

Zenginin Eğlencesi Yoksulun Ekmek Kapısı Lüks

Telemachus'un yayımlanmasından bir süre sonra, *The Grumbling Hive* (1705) isimli şiiri ve ünlü eseri *The Fable of the Bees*'te (1714) Mandeville, gelişmekte olan ticari toplumların ahlaki güdülerini Fénelon'dan tamamen farklı bir biçimde serimler. Mandeville'e göre, gönenmiş toplumların temelinde insanların lüks sevgisi, kibir, kıskançlık, şehvet, açgözlülük, para hırslı ve savurganlık gibi erdemsizlikleri yatmaktadır. Zengin ve güçlü bir ulus söz konusu olduğunda, bu ulusun Altın Çağ'ın erdemleri ve masumiyeti ile kutlandığını söylemek imkânsızdır çünkü ulusal zenginliğin ve aynı zamanda ticaretin temelinde insanların bir türlü kopamadığı erdemsizlikleri vardır. Bu bağlamda, ahlaki yozlaşmanın nedeni olan lüksün toplum için tehlikeli olduğu iddiasına karşı Mandeville'in lüks savunusu dikkat çekicidir.

The Grumbling Hive'in bazı bölümlerini açıklamak için eklediği yorumlardan birinde lüks konusunu tartışmaya açar ve hemen katı bir lüks tanımı ile işe girişir. Ona göre insanın varlığını sürdürmesi için acil ihtiyacının olmadığı her şey lüks olarak tanımlanabilir (Mandeville, 1988: 107). Bu tanım kabul edildiğinde ilk çağlarda meyve ile beslenen çıplak vahşilerin de yaşamlarını konforlu hale getirmek için kulübelerinin düzeninde yaptıkları en ufak iyileştirmeler bile lüks olarak kabul edilmelidir (Mandeville, 1988: 107). Ancak bu katı tutumu biraz yumuşatmaya girişildiğinde durulması gereken yer belli değildir. Böylelikle Mandeville, lüksün herkesçe kabul edilmiş bir tanımı olmadığını göstermektedir. İnsana konfor, rahatlık ya da doyum sağlayan şeylerin açık uçlu olması, bizi lüksün tam tanımını yapmaktan alıkoymaktadır. Fakat meseleye diğer taraftan bakıldığında, yani her şeye lüks adı vermekten vazgeçildiğinde, o zaman da lüks diye bir şey kalmayacaktır. İnsanların ihtiyaçlarını saymakla bitiremiyorsak ihtiyaçların karşılanması noktasında da bir sınırdan bahsedemeyiz. Mandeville'e göre "düşünce, deneyim ve biraz emek" sonucunda ilkel sadelikten uzaklaşarak insan yaşamını daha rahat ve konforlu hale getiren her şey lüks olarak adlandırılmalıdır (Mandeville, 1988: 169). Mandeville, "erdemli orantılı tüketim ile erdemsiz aşırı tüketim arasında ayırım yapma olasılığını yok etmiş ve böylece her düzeyde neyin uygun neyin lüks olduğunun belirlenebileceği yerleşik bir toplumsal düzen olduğu fikrinin altını oymuştur" (Goldsmith, 2001: 135).

Mandeville ilk olarak lüksün toplumsal refah üzerinde yıkıcı bir etkisi olduğu ve sadece ulus tarafından benimsenen tutumluluğun ülkeyi zenginleştirebildiği iddialarına karşı çıkar. Ticarete denge sağlandığı takdirde, diğer bir deyişle ithalatın ihracattan fazla olmadığı durumda yabancı ülkelere ihraç edilen lüks tüketim mallarından ötürü bir ülkenin yoksulluğa sürüklenmesi gibi durum söz konusu olamaz (Mandeville, 1988: 116). Bunun yanı sıra, lüksün ve diğer erdemsizliklerin bir ülkeye verebileceği zararın önüne egemen gücün alacağı birtakım seri önlemler ile de geçilebilir. Adaletin tesisinde bir sorun yoksa dış ilişkiler iyi idare ediliyorsa, suçlar cezalandırılıyorsa ve komşu ülkelerle ilişkilerde benimsenen politika sağlam ise lüksün böyle bir ülkeyi sarsmasının imkânı yoktur (Mandeville, 1988: 117). Fénelon, "Plans of Government"da mefruşat, teçizat ve giyim ile ilgili zaruri olmayan harcamaların Romalıların yaptığı gibi israfı önleyen yasalar çıkartarak düzenlenebileceğini iddia eder. İsrافی önleyen yasalar ile ahlaki yozlaşma ve bozulmaya neden olan lüks tüketimine bir sınır çizilecek ve insanların harcamalarında ölçülü olmaları sağlanacaktır (Fénelon, 2020: 186-7). Mandeville böyle bir uygulamaya şiddetle karşı çıkar çünkü ona göre "[i]srافی Önleyen Yasalar büyük Savaş, Veba veya Kıtlık Felaketlerinden sonra,

Çalışma durduğunda ve Yoksulların Emeği kesintiye uğradığında, yoksul bir Ülke için yararlı olabilir; ama onları zengin bir Krallığa sokmak onun Çıkarı için başvuru olan yanlıştır” (Mandeville, 1988: 251).

Lüksün efemineleştirilmesi, güçten düşürücü bir etkiye sahip olması ve toplumların savaşı ruhunu sindirmesi antik çağdan beri lükse getirilen en önemli eleştiriler arasındadır. Mandeville'e göre insanı erdemsizliğe sürükleyen sayısız arzusu ve tutkusu olduğu sürece onu güçten düşüren ve zayıflatan şeyin sadece lüks olduğunu iddia etmek anlamsızdır (Mandeville, 1988: 118). Gösterişli binalarda oturmak, göz alıcı giysiler giymek, pahalı süs eşyalarına sahip olmak insanın bedenini zayıflatmaz; belki yeme içme ya da bedensel hazların tatminindeki aşırılık söz konusu olduğunda lüksün güçten düşürücü ve bedeni zayıflatıcı etkisinden söz edilebilir. Fakat “[s] ağduyulu İnsanların rafine Zevkleri Yapılarına nadiren zarar verir, ve Kafalarının ve Midelerinin kaldırabileceğinden daha fazlasını yemeyi ve içmeyi reddedecek birçok Keyfine Düşkün Kişi vardır” (Mandeville, 1988: 119). Bununla birlikte, Mandeville her ne kadar erdemini bedensel arzuları yatıştırma konusundaki acizliğine inansa da “onur ve hastalık korkusunun” duygusal olanı yumuşatabileceğini düşünür (Horne, 1978: 62). Ayrıca lüksün güçten düşürdüğü kabul edilse bile askerlerin iyi maaş aldığı ve iyi bir şekilde disipline edildiği bir toplumda insan zekasının ürünü olan inceliğin ve gösterişin toplumun savaşı ruhuna zarar vermesi mümkün değildir.

Bolluk ve lüks içinde yaşayan bir toplumda, malları üretecek, evleri inşa edecek ve toprağı işleyecek beden gücüne ihtiyaç vardır. Dolayısıyla demirci, marangoz, terzi, manifaturacı, aşçı, hizmetçi ve uşağı ihtiyaç olacaktır. Mandeville böylelikle lüksün birçok insana istihdam kapısı olduğuna dikkat çeker:

En sıradan *Yorkshire* Kumaşına sahip olmak için ne kadar çok İnsan, kaç farklı Meslek ve ne kadar çeşitli Beceri ve Araç kullanılmalıdır? İnsanın bir Tohumdan Keten Bezi gibi faydalı bir Ürünü yetiştirmeyi ve hazırlamayı öğrenbilmesinin ne kadar Derin Düşünceye ve Yaratıcılığa, ne kadar Zahmete ve Emeğe, ve ne kadar Zamana mal olması gerekir? (Mandeville, 1988: 169-70)

Yorkshire kumaşından yapılmış bir giysinin üretimi birçok iş kolundan insana istihdam sağlıyorsa daha pahalı ve göz alıcı kumaşlardan yapılmış giysilerin üretimi için istihdam edilen işçinin sayısı artacak hem dış ticaretin hem de yün, ipek ve dantel endüstrisinin gelişmesine vesile olacaktır (Çeşmeli, 2017: 90). Sparta'da olduğu gibi bir toplumda lüks yasaklanıp tutumluluk gibi bir erdem teşvik edilirse lüks tüketim için gerekli malların üretimi için istihdam edilmiş binlerce insan evine ekmek götüremeyecek,

ticaret ve endüstri çok ağır darbe alacaktır. Fakat şunu da unutmamak gerekir; kibir, para hırsı, savurganlık, şehvet ve kıskançlık gibi insan doğasının nefret uyandıran özellikleri varlığını devam ettirdiği sürece terazinin kefesi her zaman bu erdemsizliklerden yana ağır basacaktır. Bu yüzden insan böylesi karanlık bir doğaya sahipken tutumluluk ve sade bir yaşam bir toplum için gereklilik olamaz.

Mandeville'e göre gösteriş, kibir, kıskançlık ve öykünme ile fitili ateşlenen lüksün ekonomiye bir başka etkisinden daha söz edilebilir. Üst sınıfa öykündüğü için kendini olduğundan farklı göstermeye ve farklı yaşamaya çalışan da tıpkı zengin ya da üst sınıf gibi lüks tüketim mallarına yönelecektir. Fénelon'un araladığı kapıdan giren Mandeville'in toplumsal gönenç ile erdemsizlikler arasındaki ilişkiyi paradoksal olarak kuruşu, lüks tartışmasını alevlendirerek dönemin Fransız, İngiliz ve İskoç filozoflarının ticaret, zenginlik ve siyaseti mercek altına almasına ve lüksü yeniden değerlendirmesine sebep olmuştur. Mandeville'in lükse dair tespitleri William Law (1686-1761), John Dennis (1657-1734), Francis Hutcheson (1694-1746) ve George Berkeley (1685-1753) gibi dönemin ünlü yazar, din adamı ve filozofları tarafından dehşetle karşılanmış ve sıkı bir sorgulamaya tabi tutulmuştur. Bilim ve sanatlardaki gelişmenin öncüsü, gönenç içinde yaşayan toplumların direği, istihdam kapısı ve kibar bir dünyanın anahtarı olan lüksün, beraberinde getirdiklerine bakıldığında ahlaki sonuçları görmezden gelinebilir miydi?

Dönemin bazı sanat eserlerinde ve edebiyatta İngiliz toplumunun ahlaki gidişatına dair duyulan endişelerin yansıtıldığı görülür. William Hogarth (1697-1764), resimlerinde Londra toplumunun kirli yüzünü ve ahlaksızlıkları betimlerken John Gay'in (1685-1732) ünlü ballad operası *The Beggar's Opera* (1728) yalnızca haydut, yankesici ya da düzenbazların para hırsını, açgözlülüğünü ve alçaklığını değil üst sınıfın da alt sınıf ya da suçlulardan farklı olmadığını anlatır. Bir tarafta sanatta, ticarete ve insan ilişkilerinde gelişmişliğin örneği sayılan bir İngiltere varken diğer tarafta suçun, her türlü erdemsizliğin ve ahlaki yozlaşmanın kol gezdiği bir İngiliz toplumu vardır. Daniel Defoe'nun (1660-1731) otobiyografik romanlarında (*Moll Flanders* ve *Roxana*) ise lüks yaşam ve para hırsı uğruna kadın erdemlerinin kurban edilişi anlatılır. Fakat yine aynı dönemde çeşitli dergilerde yayımlanan köşe yazılarında toplumsallığın önemine dikkat çekilerek yurttaşlık erdemleri özendirilmekte ve kamu yararına vurgu yapılmaktadır. Bu köşe yazılarında ahlaki yozlaşmanın nedeni olarak görülen erdemsizlikler arasında zenginliğin ve ticaretin bir getirisi olarak anılan lüks, sık sık Sparta erdemlerine ve Roma İmparatorluğunun çöküşüne zemin hazırlayan ahlaksızlıklara vurgu yapılarak mahkûm edilir. Nitekim Romalı devlet adamı ve Stoacı Cato

Uticencis'ten (MÖ 95-46) esinlenen 1720-1723 arası Cato müstear adıyla John Treancharde (1662-1723) ve Thomas Gordon (1691-1750) tarafından yayımlanan *Cato's Letters* isimli denemelere bakıldığında yurttaşlık erdemlerine övgüler sıralanırken lüksü ve gösterişi toplumlarından kovarak erdemlin saygınlığı ile yeniden tanışan Spartalılarından ve ihtişamını yönetici sınıfı ve toplumu zehirleyen erdemsizlikler yüzünden kaybeden Roma'dan bahsedilir. Treancharde ve Gordon'un denemelerinden bir süre önce yaşanan South Sea Bubble krizi, lüks ve para hırsının insanları iflasa götüren ekonomik sonucunun somut örneğidir. (Goldsmith, 2001: 124). Bu dönemde aslında kamu ruhu yüceltilirken ve yurttaşlık erdemleri özendirilirken ticari toplumun gi-dişatı konunun yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini gösteriyordu.

Hume ve Masum Lüks

Ünlü İskoç filozof James Dunbar (1742-1798), 18. yüzyılda ticari toplumun gelişimiyle birlikte lüksün konumlandırılış şekillerini ve dönemin ruhunu *Essays on the History of Mankind in Rude and Cultivated Ages* isimli eserinde şöyle özetler:

Lüks, türüne ve yönüne göre, yararlı ya da yıkıcı olarak telaffuz edilebilir. Çalışma ve aktif çaba ile olan bağlantısı sayesinde, en asil etkilerin üretkenidir. Dahice sanatların babasıdır ve bir halkı onurlandırmak ve seçkin kılmak için yönlendirir. Yine de yalnızca masum olmakla kalmayıp, aynı zamanda takip edilen faydalı nesnelere, ele geçirildiğinde tehlikeli olabilir; ve ulusal erdemlin kazanılması onun düşüşüne sebep olabilir.” (Dunbar, 1780: 351)

Dunbar tam da David Hume'un (1711-1776) bir süre önce *Siyasi Denemeler*'i içinde lüksün ekonomi, siyaset ve toplum üzerindeki etkilerini tartıştığı “Ticaret” (1752) ve “Lüks” (1752) adıyla yayımlanan denemelerinin özetini vermektedir. Hume'un bahsi geçen denemeleri iki açıdan önemlidir. Birincisi, ticari toplumun siyasal, toplumsal ve ekonomik gerekliliklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İkincisi, lüksü teşvik eden ve lüksün yıkıcı etkilerinden bahseden iki uç görüşü uzlaştırmaya çalışmaktadır. Hume'un 18. yüzyılda lüksü kamu yararı ile ilişkilendirip toplumun refahına ve ulusal zenginliğe sebep olduğu gerekçesiyle onu göklere çıkaran ve katı bir ahlaki tutum benimseyerek lüks ve ahlaki yozlaşma arasındaki sıkı ilişkiyi işaret eden görüş arasında bir tavır benimsediği bilhassa “Lüks” denemesindeki yaklaşımından açıkça görülür.

Hume, önce “Lüks” başlığı altında yazdığı denemesinin adını 1760 yılında “Sanatta Mükemmelleşme” olarak değiştirir. Bu denemenin başlığını değiştirmesinin sebebinin lüks konusundaki olumsuz çıkarımları yumuşat-

mak ve önyargıları yıkmak olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte “modernleşme sürecinin görgü ve ahlak üzerindeki etkilerinden endişe duyan İskoç arkadaşlarına seslendiği” ve onları teskin etmek amacıyla böyle bir değişikliği uygun gördüğü çıkarımı da yapılabilir (Harris ve Tolonen, 2015: 177). Bu yüzden denemenin ilk cümlelerinde “belirsiz anlama” sahip lüksü “duyuların tatmin ediliş biçiminin incelenerek gelişmesi” olarak tanımlayarak bu konudaki duruşunu belli eder (Hume, 2017: 225).

Hume’a göre insanların duyularını tatmin ediş biçimi ve lüks tüketim ürünleri ile ilgili alışkanlıkları, yardımseverlik ve cömertlik gibi birtakım erdemler için bir tehlike haline geldiğinde ya da insanı yoksulluğa sürüklediğinde kötüdür; kişinin yardımseverliği ya da cömertliğinin bir göstergesi olduğunda masum olarak görülmelidir (Hume, 2017: 225). Böylelikle, lüksün yozlaşma ile ilişkisi, toplumun özgürlüğünü tehlikeye atması, alt sınıfa iyi ve ihtişamlı yaşamı özendirilmesi ve lüks yüzünden yapılan kontrolsüz harcamalar yüzünden lüks tüketiminin kontrolden çıkması gibi bir takım endişe ve çekinceleri bertaraf etmek ve aynı zamanda modernleşmenin ahlak ile görgü kuralları üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi işaret eden iddiaları da yumuşatmak isteyen Hume, okuyucusunu ‘masum lüks’ adını verdiği bir kavramla tanıştırır. En sıradan lüksü bile yozlaşmanın kaynağı olarak görmekten vazgeçmek için yapılması gereken masum lüksü kötü lüksten ayırmaktır. Bunun için insanın mutluluğu ile bilim ve sanatlardaki gelişme ilişkisi doğru kurulmalı ve mesele hem bireysel hem de toplumsal açıdan incelenmelidir. Aslında *Ahlakın İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma*’da (1751) Hume, bir süre sonra “Lüks” adlı denemesinde benimseyeceği tutumun ipuçlarını vermektedir. Yaşamdan duyulan zevkin ve konforun kaynağı olan lüksü, “yönetimdeki tüm bozulmaların kaynağı ve hizipleşmenin, isyanın, iç savaşların ve özgürlüğün tamamen kaybedilmesinin doğrudan nedeni” olarak görmek katı bir ahlak anlayışının gerektirdiği çıkarımdır (Hume, 2019: 40-1). Böyle bir anlayışın yanlışlığını gözler önüne sermek için yapılması gereken, sanatın ve endüstrinin gelişmesine zemin hazırlayan lüksün zararsız olduğunu göstermektir.

Hume’a göre her insanda farklı oranlarda mevcut olan “hareket, haz ve tembellik” mutluluğun üç unsurunu oluşturur (Hume, 2017: 226). Bu üç unsur dengeli ve ölçülü olmalıdır çünkü örneğin dinlenme insan bedeni için gerekli bir ihtiyaç olmasına rağmen gereğinden fazla olduğunda tembellik ve uyuşukluğa yol açar. Zihnin canlılığını ve çalışkanlığı sağlayan ise meşguliyet ve hareket halinde olmaktır. İnsanın canlılığına ve hareketine ise sanayinin ve sanatların gelişmesi olanak sağlar. Sanatların ve sanayinin gelişimi ile uğraş içinde bulunmaktan haz duyan insanın fazla hareketi tem-

bellik etme arzusunu ortadan kaldırır. Sanatların gelişimi, sadece insanların bilgi seviyesindeki ilerlemenin değil onların yaşam alışkanlıklarındaki, konuşma tarzlarındaki ve giyim şekillerindeki değişikliğin de göstergesidir. Bu değişiklikler insanların birbirleri ile etkileşimleri sonucunda sosyal çevrelerine sirayet etmesiyle belirginleşerek toplumsallaşmaya sebep olur. İnsanların başkaları ile etkileşimi, tavır ve tutumlarını yumuşattığı için merhameti de ortaya çıkarır. Hume çalışkanlık, bilgi ve merhametin birbiri ile ilintili olduğunu hatta deneyim ve sağduyunun ancak gelişmiş toplumlarda var olabileceğini de söyler (Hume, 2017: 228). İnsan bilgisini, sanatlara, ticarete ve üretime uygulamak suretiyle toplumun da kendi bilgisinden faydalanmasını sağlar. İnsanı, merhamet gibi ılımlı bir duyguya sevk etmek yönetmeyi bilmek anlamına gelir ve merhamet “uygar bir çağı barbarlık ve cehalet dönemlerinden ayıran başlıca özelliktir” (Hume, 2017: 230).

Hume’a göre “[g]addarlıklarını kaybeden insanların savaşma ruhunu kaybedeceğinden ya da ülkelerini ve özgürlüklerini savunurken daha az cesur ve daha yumuşak olacağından korkmaya gerek yoktur” (2017: 230). Lüksün, ulusların savaşçı ruhlarını kaybetmesinin nedeni olarak görülmesine karşın, gelişen sanat anlayışı zihni ve bedeni zayıflatmaktan ziyade onları bir uğraşa sevk eder. Böylelikle insanlar sağlam zihinle ve bedenle ülkelerini savunmaya hazır hale gelir. Askeri disiplinin olmadığı bir ulusu lüksün sebep olduğu efeminelik ile itham etmek son derece yanlıştır. Nitekim İtalyan tarihçiler kendi uluslarını savaşmaktan alıkoyan sebepleri şöyle açıklar:

Venedik aristokrasisi halkına baskı yapıyordu, Floransa demokrasisi kendini tamamen ticarete vermişti; Roma papazlar, Napoli kadınlar tarafından yönetiliyordu. Böyle olunca, savaş da birbirini öldürmek istemeyen ve bütün gün muharebe alanında kalıp, akşam olunca da bir damla kan dökmeden kamplarına dönen paralı askerlerin işi haline gelmişti. (Hume, 2017: 231)

Birçok tarihçinin ve filozofun iddia ettiği gibi ahlaki yozlaşmaya sebep olarak Roma’nın özgürlüğünü tehdit eden ve yıkılışına zemin hazırlayan etken lüks değil, “hatalı yönetim ve sınırsız fetihler”dir (Hume, 2017: 232). Hume için lüksle büyüyen ticaret hacmi ve lüksün duyulara verdiği haz ve hoşnutluk düşünüldüğünde sanıldığı gibi korkucu ya da endişe duyulması gereken bir unsur olmadığı görülür. Toplumda ticaret arttıkça insanların yaşam gerekliliklerinin yanında rahatlık ve konfor sağlayan şeylere yönelmesi, ince zevklere ve gösterişli tavırlara sahip olması son derece doğaldır. Aslında ticaretin artması bazı kesimlerde rahatsızlık uyandırıyor ve ticaretin beraberinde getirdikleri “gelenekçiler için tutumluluğun erdemli ha-

yatını temsil eden sert bir Spartalı hayattan uzaklaşmaya işaret ediyordu” (Berry, 1997: 141).

Hume’a göre görgü ve nezaket kuralları ile bilgiyi geliştiren, toplum-sallığın önünü açan, yaşama renk katan ve insanların masum tatminlerinin kaynağı olarak görülen lüks denince ihtiyaçtan fazla üretim anlaşılması gerekiyordu. Zira Hume da tıpkı Mandeville gibi lüksün istihdam üzerindeki olumlu etkisine de dikkat çeker. Hazların artışı beraberinde hem üretimde hem de tüketimde artışı getiriyorsa “bu artış bir yandan bireylerin masum hazlarını çoğaltırken, diğer yandan da ihtiyaç duyulduğunda kamu hizmetine dönüştürülen bir tür işgücü deposu işlevi görür” (Hume, 2017: 228). Lüks sağladığı faydayı kaybettiğinde masum olmaktan çıkar. Bu noktada artık masum lüks değil kötü lüks olarak anılmalıdır çünkü lükse birtakım erdemsizlikler eşlik ettiğinde veya lüks kişiyi cömertlikten alıkoyduğunda artık masum değildir. Fakat örneğin kişinin ahlaki onamayı hak etmediği bir erdemsizlik olarak kabul edilen savurganlık, topluma fayda sağladığında; kişi parasını yoksullar, ailesi ve arkadaşları için harcadığında o zaman böyle bir erdemsizliğin sebep olduğu rahatsızlık ortadan kalkar (Hume, 2017: 235). Bununla birlikte, kötü lüksün sağladığı istihdam ve işgücü bencilliğe ve tembelliğe, tıpkı “bir zehrin başka biri için panzehir olabilmesi gibi” çare olabilir (Hume, 2017: 235). Bir hastalıktan kurtulmanın tek yolunun o hastalığın kaynağının ortadan kaldırılması olduğu gibi topluma erdemsizliklerle sirayet eden kötülükten kurtulmanın tek yolu da kötülüğü kökten söküp atmaktır. Kısmen yok edilmiş kötülük toplumun kurtuluşunu sağlamayacağı gibi durumu daha da kötü hale getirebilir. Nitekim “[s]adece lüksü ortadan kaldırır, tembelliği ve bencilliği yok etmezseniz ülkedeki sanayiye geriletir, insanların yardımseverliğine ve cömertliğine hiçbir şey eklememiş olursunuz” (Hume, 2017: 236).

Bununla birlikte Mandeville’in iddia ettiği gibi kanun koyucuların ve ahlakçıların her erdemsizliğe karşı bir erdem tanıştırması da kötülükten bir kurtuluş yolu değildir. Lüksün yokluğunda ortaya çıkacak tembellik ve başıboşluk, topluma lüksün varlığıyla ortaya çıkabilecek zarardan daha fazlasını verebilir. Dolayısıyla Hume’un deyişiyle topluma daha az zararı dokunacağına inanılan bir erdemsizlik ile başka bir erdemsizlik iyileştirilebilir (Hume, 2017: 237). Hume, Fénelon gibi tamamen lüksün ahlaki sonuçlarına yönelerek iktisadi ve siyasi faydalarını göz ardı etmez. Lüksün yalnızca ekonomiye faydasını değil aynı zamanda ahlaki açıdan da savunulabilir olduğunu gösterir. Masum ve kötü lüks ayrımı yaparak Mandeville’e karşı lüksün doğası gereği kötü olmadığını göstermeye çalışır. Mandeville’in kuramı insanın “kusurlu bir yaratık olduğu görüşüne dayansa da eleştirmenlerini

çok kızdıran ve iç huzurlarını çok derinden etkileyen, erdemsizliğe duyulan ihtiyacı neredeyse kaygısız bir şekilde kabul etmesidir” (Jack, 1989: 39). Hume’un Mandeville’den farklı olarak elbette ticari toplum ve ahlaki yozlaşma konusunda endişesi vardır. Dolayısıyla masum lüksü ticari toplum için zararsız görmesine rağmen yine de kötü lüksle arasına sınır çizmeyi tercih etmesi lüksün ahlak üzerinde zararlı etkilerine dair ihtiyatlı duruşunu gösterir. Fakat son tahlilde toplumda kötülüğü kökünden kazımanın mümkün olmadığına inandığı için bir yamayı başka bir yamayla kapatmak gibi bir erdemsizliği başka bir erdemsizlikle iyileştirmek üzerinden kötü lüksün bile bir noktada kabul edilebilir olduğunu söyler.

Smith ve Lüksün Sınırı Olarak Onurlu Yaşam

Hume’dan sonra iktisadın babası olarak kabul edilen ve İskoç Aydınlanmasının önemli ahlak filozofları arasında yer alan Adam Smith (1723-1790), 1776 yılında kaleme aldığı ünlü eseri *Milletlerin Zenginliği*’nde farklı sanatlarda artan üretimin ve zenginliğin toplumun en alt sınıfına kadar genişlemesini sağlayan iş bölümünün ulusal zenginlik ve refah üzerindeki etkisine detaylı bir şekilde yer verir. Ancak 1759 tarihli ilk eseri *Ahlaki Duygular Kuramı*’nın 1790’da yayımlanan altıncı baskısında tüccarlar toplumu olarak tanımladığı modern toplumu tehdit eden ahlaki duygularda yozlaşmanın kaynaklarını sorgulamaktan da geri durmaz. Nitekim “Seçkine ve Zengine Hayranlığımızın ve Fakirleri Hor Görmemizin ya da Onları Görmezden Gelmemizin Ahlaki Duygularımızda Yarattığı Yozlaşma” ve “Erdemin Karakteri” isimli bölümleri eklemesi, ticari toplumla birlikte gün yüzüne çıkan bazı erdemsizliklerin, ahlaki yozlaşmaya sebep olabileceğinden duyduğu endişenin göstergesidir. Ahlaki bir reçete sunarcasına basiret, yardımseverlik, adalet ve öz-denetim gibi erdemleri ticari toplumlarda baş gösterebilecek erdemsizliklere karşı çare olarak sıralar. Smith’e göre insanın “[i]ktisadi anlamda davranışlarının itkisi, öz-çıkarına, ticari anlamda ise kârına yönelik olsa da karakteri, basiret, iyilikseverlik ve öz-hakimiyet gibi erdemlerden aldığı pay ölçüsünde, eylemlerini sıradan eylemlerden ahlaki eylemlere dönüştürebilir (Murteza, 2019: 218).

Zenginlik ve seçkinlik ile ilgili *Ahlaki Duygular Kuramı*’nda yaptığı tespit oldukça dikkat çekicidir. Smith, doğanın bize sunduklarına insan emeği karışması ve sanatların gelişimi ile doğadan alınan verim ve sağlanan fayda kat kat artsa da “insanın karnı değil gözü açtır” der (Smith, 1982: 184).

Onun [toprak sahibinin] arzularının sınırsızlığı yanında midesinin kapasitesi küçük kalır ve karnını yoksul bir köylüden daha fazla dolduramaz.

Doyduktan sonra kalan ne varsa hepsini karnını bu miktarla doyurmasını sağlayanlarla, içinde yemeğini yediği sarayları inşa edenlerle, onun büyüklüğüne katkı sağlayan tüm farklı incik boncuğu temin eden ve düzenleyenlerle; onun insanlığından ya da adaletinden boş yere medet uman ve onun lüksü ve kapisinden yaşamın temel ihtiyaçlarını sağlayanlarla paylaşmak zorundadır. (Smith, 1982: 184)

Smith her ne kadar zengininin, bencilliği ve açgözlülüğü ile sahip olduğu mal varlığını, hayatını süsleyen önemsiz şeyleri ona sağlayanlarla paylaşmak durumunda olduğunu söylese de daha sonra *Milletlerin Zenginliği*'nde incik boncuk olarak adlandırdığı mobilyaları, süs eşyalarını ve lüks arabaları üretim, tüketim ve istihdam üzerinden ulusal zenginliğe ve ekonomiye sağladığı faydaları temel alarak değerlendirir. Smith için ticari toplum ile gelen zenginlik, refah ve rahatlık önemlidir, daha da önemlisi yoksulun da refah içinde yaşamasını sağlayacak bir ekonomik ve siyasi düzen gerekliliğidir. Artık Smith'in *Ahlaki Duygular Kuramı*'nda anlattığı 'yoksul adamın oğlu' hikayesine bir de iktisadi açıdan bakmanın zamanı gelmiştir.

Smith, bir ulusun zenginliğinin, nüfusuna göre emeğinin üretebileceği veya mübadele edebileceği "gerekli olan ve konfor sağlayan" şeylerin miktarını artırma becerisinde yattığını söyler (Hundert, 2003: 33). Bu da ancak iş bölümü ile sağlanabilir. Smith'e göre "[i]yi yönetilen bir toplulukta halkın en aşağı tabakalarına dek yayılan geniş kapsamlı zenginliği oluşturan, iş bölümü dolayısıyla türlü zanaat ürünlerinin hepsinin fazlasıyla çoğalmasdır" (Smith, 2006: 12). Sıradan bir yün ceketin üretiminde bile birçok farklı iş koldan işçinin emeği vardır ve uygar bir ülkede insanların sofrasına getirdiği yemekten giyim eşyasına, yattığı yataktan giydiği ayakkabıya dek birçok insanın emeği olmadan en sade yaşam bile mümkün değildir (Smith, 2006: 13-4). Zengin ve gelişmiş bir ülkedeki yoksul işçinin, yoksul bir toplumdaki varlıklı birinden daha zengin varsayılacağı da göz ardı edilmemelidir; zengininin lüks ve konforlu yaşamı yanında sıradan bir işçinin yaşamı basit ve sıradan kalsa da "bir Avrupa hükümdarı ile çalışkan, tutumlu bir köylünün eşyası arasındaki fark, her zaman bu köylünüklerle, on bin baldırı çıplak vahşinin yaşamı ve özgürlüğü konusunda dediği dedik nice Afrika kralının eşyası arasındaki kadar olmasa gerektir" (Smith, 2006: 14). Smith'e göre genel zenginlik ilkesi, özgür ve refah içinde yaşayan ticari toplumlarda bolluğun toplumun bütün sınıflarına yayılması anlamına gelmektedir.

Smith, *Milletlerin Zenginliği*'nde sarf malzemelerini zaruri ve lüks olanlar diye sınıflandıran insan için gerekli tüketim malzemesini, "hem yaşamı sürdürmek için vazgeçilemeyecek" olan hem de "kendini bilen kimseleri, en alt

tabakadan da olsalar, ülke adetine göre yoklukları halinde edebe aykırı bir duruma düşürecek her şey” olarak tanımlar (2006: 984-5). Böylelikle, insan için gerekli ve zaruri olanı sadece bedensel ihtiyaçlarla sınırlandırmamakta, aynı zamanda insanın toplum içindeki statüsünü ve saygınlığını sürdürmesine olanak sağlayan her şeyi ihtiyaç kategorisine dahil etmektedir.

Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*’nda, Mandeville’in katı lüks tanımına o halde “giydiğimiz temiz bir gömlek ya da bizim için kullanışlı her şeyde erdemsizlik vardır” diyerek karşı çıkar (Smith, 1982: 312). *Milletlerin Zenginliği*’nde Smith, keten bir gömleğin bugün en sıradan bir işçinin sahip olmadığına yoksulluğunun işareti sayılan bir giyim eşyası olması, ihtiyaç ya da gereklilik olarak tanımlanan şeylerin toplumdan topluma ve geleneğe göre değiştiğinin göstergesi olduğunu söyler. Keten gömlek örneği toplumların yerleşik görgü kurallarının, toplumun en alt sınıfı için bile gerekli kıldığı şeylerin ihtiyaç olarak adlandırılması gerektiğini gösterir. Bunun dışındaki şeyler lüks sınıfına girmektedir (Smith, 2006: 985). Smith için lüks “rezidüel” (artık) ve “göreceli” bir kategoridir (Berry, 2018: 202). Ölçülü olmak koşuluyla lüks tüketimini olumlayan tavrı ile “Hume’u takip ederek ve uzun süredir devam eden ve hala güncel bir görüşe karşı Smith, prensipte erdem bir yozlaşması olarak lüksü kınamaz” (Berry, 2018: 202). Smith, bütün tutkuları erdemsizlikle eşitleyen ve erdemi benlikten feragat olarak gören Mandeville’in temelsiz öğretisine şüpheyile yaklaşır. İnsan yaşamını geliştiren ve renk katan sanatlarla giyimde, mobilyalarda, ev eşyalarında ve mimaride ortaya çıkan görkeme ve ihtişama “uygunsuz kaçmadan” düşkünlük kamu yararını örselemez. Bunlar tıpkı Hume’un da söylediği gibi toplumun refah düzeyinin bağlı olduğu sanatta mükemmelleşmeyi teşvik ederler (Smith, 1982: 313).

Smith’e göre lüks tüketimi ile ilgili bir sınırlandırmaya gerek duyulduğunda devlet lüks tüketim mallarının kullanımı hususunda bir politika benimseyerek vergi uygulayabilir. Yoksul ya da zengin ayırt etmeksizin toplumun her kesiminin tabi olduğu bu vergi, bilhassa yoksullar üzerinde adeta aşırı harcamaları kısıtlayan ve israf karşıtı yasalar gibi iş görecektir. Böylelikle yaşam için zorunlu olmayan gereksiz nesnelerin kullanımı azalacaktır. Aşırılıktan kaçınan yoksul da ailesini geçindirmekle ve evlatlarını yetiştirmekle meşgul olacaktır (Smith, 2006: 987). Montesquieu (1689-1755), *Kanunların Ruhu*’nda (1748) lüksün servet eşitsizliğinin olduğu yerde ortaya çıktığını söyler. Birileri ancak karnını doyurabilirken birileri de başkalarının emeğiyle gelen konfor ve rahatlık içinde yaşıyorsa böyle bir toplumda lüks tüketimini ve israfı önleyen yasaların uygulanması gerekir (Montesquieu, 2014: 121). Fakat Smith’in *Milletlerin Zenginliği*’nde bu yasalara karşı genel tutumu olumsuzdur çünkü insanların ekonomik durumunu gözetiyormuş-

çasına kralların yabancı lüks malların ithalatını yasaklayan yasaları çıkar-
malarını ona göre “münasebetsizliğin ve haddini bilmezliğin son kertesidir”
(Smith, 2006: 376). Smith’e göre lüks tüketim malları konusunda yasayla
değil benimsenecek bir vergi politikası ile yoksulun lüks tüketim maddele-
rine para harcamaktan vazgeçmesi sağlanabilir.

Tıpkı Hume gibi Smith’in de lüksle ilgili görüşleri “lüksün zararlı etki-
lerine ilişkin geleneksel paradigmanın iddialarını tamamen alt üst eden tü-
ketim, bireysel etik ve kentsel yaşam arasındaki ilişki hakkında düşünmek
için alternatif bir yol sağlamıştır” (Mills ve Smith, 2021:6). İktisadi büyüme
ile bir zamanlar birlikte anılan tutumluluk artık bir illüzyondan başka bir
şey değildir çünkü zenginin kibrinin ve gösterişinin de katkı sağladığı eko-
nomik gelişimin yoksulluğun yükünü azalttığını inkâr etmek imkânsızdır
(Fleischacker, 2004: 111). Ulusal zenginlik toplumun mutluluğunu sağlaya-
caksa ve yoksulluğa karşı bir kalkan olacaksa bunun içinde lüks de olacaktır.

Hume ve Smith ile birlikte lüks tüketiminin ahlaki içerimi artık bir kena-
ra bırakılarak kibir ve gösteriş gibi zenginliğe öncülük eden dürtüler “maddi
refahımız için doğanın bize dayattığı gerçek ahlaki kader” olarak görülmeye
başlanmıştır ve “bunun siyaset için anlamı, zenginliğe yönelik gerçek dür-
tüyü fark etmemizle ona göre hareket etmemiz arasında artık bir gerilim
olmamasıdır” (Fleischacker, 2004: 111). Hume gibi Smith de lüksü modern
toplumlarda ticari ilerlemenin ve ekonomik gelişmenin önünde bir engel
olarak görmeyerek erdem ve ahlaki yozlaşma tartışmalarının içinden çekip
çıkarmış, sınırları iyi çizildiğinde ve doğru bir siyasi yönetim ile toplumun
genel refahına ve gönencine hizmet eden bir kaynak olarak görmüştür.

Lüksle İlgili Bazı Çekinceler: Ferguson ve Kames

Smith’in çağdaşı Ferguson’un İskoç Aydınlanmasındaki konumlanışı insa-
noğlunun doğal tarihi ve insanın doğal toplumsallığı üzerine bir toplum ve
ahlak felsefesi inşa etmesine dayanmaktadır. Ferguson *An Essay on the His-
tory of Civil Society* (1767) adlı eserinde vahşi toplumlardan uygar toplum-
lara insanlığın ilerleyişi ve gelişimini adım adım tıpkı Montesquieu’nun
Kanunların Ruhunu’nda yaptığı gibi birçok toplumsal faktörü işin içine katarak
inceler. Ferguson’a göre “insan türünün tarihi insanın formu ve tavırlarını,
meskenini ve geçim şeklini, ırkların çeşitliliğini, insan hayatının uzunluğu-
nu, insanın topluma olan eğilimini, nüfus ve nesilleri, insan uğraşlarının
ve seçimlerinin çeşitliliğini, sanat ve ticareti, sınıf farklılıklarını, fikir ça-
tışmalarını, siyasi kurumları, dil ve edebiyatı içerir” (Ferguson, 1773: 16).
Toplumun tarihi üç aşamadan oluşur. Bunlar, mülkiyetin bilinmediği vahşi
toplumlar, pastoral ve tarımla geçinen barbar toplumlar ve ticaretle uğra-

şan zarif veya kibar toplumlardır. Kibar toplumlarda ticaretle ve toplumun her sınıfının gelişen yaşam koşullarıyla hem bireysel zenginlikler artmış ve yaşam standartları değişmiş hem de yaşama tat veren hazlara daha fazla düşkünlük ortaya çıkmıştır. Ticari toplumu ayakta tutan temel dinamikler ile insanın mükemmelliğinin temsili olan erdem, gelişen ve zenginleşen toplumlarda işlerliği konusunda Ferguson bazı çekincelere sahiptir. Dolayısıyla lüksün ahlaki ve toplumsal etkisi konusunda Hume'dan ve Smith'ten farklı olarak şüpheci bir tavır sergiler.

Ferguson lüksü “insanlığın yaşamın kolaylığı ve rahatlığı için icat ettiği karmaşık aygıt” olarak tanımlar. (Ferguson, 1995: 231). Ona göre, “gerçek ihtiyaçları gidermekten çok hayal gücünü memnun etmeye yönelik ve yararlı olmaktan çok dekoratif olan” her türlü yapı, malzeme, giyecek ve yiyecek lüks olarak nitelendirilebilir (Ferguson, 1995: 231-2). Hayal gücünü memnun etmeye yönelik ve dekoratif olana ayrıcalıklı sahiplik anlamındaki lüks, kimi koşullarda yaşamı kolaylaştıran bir nesneye dönüşür. Lüks olarak nitelendirilen bir eşya, yalnız bazı kişilerin elde edebildiği bir nesne iken, yeterli sayıda kişi tarafından sahip olduğunda kolaylık sağlayan bir nesne olur. Lüks bu şekilde açıklandığında Ferguson'un sınıf farkına dayalı toplum varsayımı üzerine yükseldiği görülür çünkü lüks, yalnız bazı kişilerin ayrıcalıklı sahipliği olarak belirlenir.

Ferguson'a göre ticari toplumlarda “lüks arzusu en iyi şekilde, yaşamın maddi yönüne gereğinden fazla önem veren bir tutum veya ruh hali olarak” anlaşılmalıdır (Jack, 1989: 148). Konforun ve rahatlığın standardı toplumdan topluma değişebilir; hatta bir toplumun farklı gelişim evrelerinde bile değişkenlik gösterebilir. Göreceli olarak her çağda varlığını sürdüren lüksün hüküm sürdüğü toplumlarda zenginlik ve maddi refah tek başına ahlaki yozlaşmaya sebep olmasa da insanlar zenginleştikçe ihtiyaçlarından fazlasına yönelme eğilimi ortaya çıkar. Bu tür toplumlarda insanın kendi durumunu iyileştirmeye ve zenginliğini artırmaya çalışırken kamu yararı yerine kendi zevki ve çıkarına hizmet etmesi tehlikeli olabilir çünkü böyle bir durumda bireyciliğin toplumsal bağları zayıflatması ve örselemesi an meselesidir.

Ferguson'a göre katı bir lüks tanımı benimsendiğinde insan yaşamı için zorunlu ve gerekli olanların sınırları çizilerek bir ölçü oluşturulabilir. Bunun ötesindeki her şey lüks kategorisine koyulabilir. Ancak lüks aynı zamanda “servetin eşitsiz dağılımının masum bir sonucu ve farklı sınıfları karşılıklı olarak bağımlı ve birbirine faydalı hale getiren” ve “yoksul sanatını icra ederken zengin de onu ödüllendirdiği” bir unsur olarak da düşünülebilir (Ferguson, 1995: 232). Lüks adını verdiğimiz şeylerden alınan zevk,

savurganlık, gösteriş, kibir ve şehvet gibi birtakım erdemsizlikleri ortaya çıkardığı zaman ahlaksızlıkla özdeşleştirilmelidir. Her ne kadar Hume gibi masum ve kötü lüks gibi bir ayırım ve sınıflandırma yapma işine girişmiyor gibi görünse de lüksün hangi koşulda zararsız hangi koşulda ahlaki yozlaşmanın ana unsuru olabileceğini belirterek aslında lüksün kavranışına dair bir ayırım yapmaktadır.

Lüks ve yozlaşma ilişkisi üzerine bir iddianın daha iyi temellendirilmesi için iki yol izlenmelidir. Birincisi, bir toplumda zenginliğin nasıl arttığını ve zenginlikten yararlanma yollarını incelemek, ikincisi de bir dış koşulun insanın karakterini nasıl etkilediğini ve onun gerçekten zayıf ve erdemsizliğe meyilli bir varlık olup olmadığını araştırmaktır (Ferguson, 1995: 235-6). Ferguson, lüksü servet dağılımındaki eşitsizlik ile ilişkilendiren ve “salt başkalarının emeğiyle elde edilen konfor üzerine kurulu” (Montesquieu, 2014: 121) olduğunu söyleyen Montesquieu ile aynı çizgide, lüksün demokratik bir yönetimde değil, sanat ve ticaretin teşvik edildiği monarşik ya da karma hükümetlerde kendine yer edindiğini söyler (Ferguson, 1995: 234). Servet dağılımındaki eşitsizlik ön kabulü ile yola çıkıldığında, yoksulun yaşamını idame ettirebilmesi için zenginin parasını çarçur etmesine ihtiyacı vardır. Fakat zengin, parasını rahatlık ve konfor sağlamak için harcarken insan sevgisi, yardımseverlik, cömertlik, cesaret ve alçakgönüllülük gibi insan doğasının mükemmelliğinin ifadesi olan erdemlerden ödün verdiğinde ve ahlaki ödevlerini yerine getirme noktasında motivasyonunu kaybettiğinde lüks tehlikeli ve yıkıcı bir hal alır. Aslında Ferguson’un lüks konusunda ahlak dersi verme gibi bir niyeti yoktur (Smith, 2019: 169). Ona göre insanın dış koşullarına bakarak ahlaki karakteri hakkında çıkarım yapmak son derece yanlıştır, asıl bakılması gereken zihninin nitelikleridir. Bu durumda “[a]hlakın bu konudaki kullanımı, insanları herhangi bir barınma, beslenme veya giyim türüyle sınırlamak değil, ama bu kolaylıkları insan yaşamının başlıca nesnelere olarak görmelerini engellemektir” (Ferguson, 1995: 234). Ahlak, yaşamı kolaylaştıran şeylere düşkünlüğün bazı erdemsizliklere yol açmaması gerektiğini dikte eder. Ahlaki karakteri tanımlarken birtakım dış koşullardan yola çıkıldığında kaba bir kumaştan değil de ketenden bir gömlek giymek, tarlada uyumak değil de sarayda uyumak ya da ipek halılara basmak erdemsizlikle ilişkilendirilebilir; “zihinler nüfuzunu ve gücünü ve kalbin insanlığa olan sevgisini korurken ya da kaybetmişken, her koşulda, erdem ve erdemsizlik ayırımını aramak ya da eşyasının herhangi bir parçasından dolayı veya kendinden önce bir vahşinin de giydiği kürkü giydiği için kibar vatandaş zayıflıkla suçlamak boşunadır” (Ferguson, 1995: 233).

Sanatların ve endüstrinin gelişimi ile ortaya çıkan ürünlerden alınan zevki kınayanlar, lüksün sağladığı kolaylıkların ve rahatlığın doğanın bize sunduğundan fazla olduğunu düşünebilirler. Ancak asıl endişe duyulması ve korkulması gereken, kişinin hayatındaki diğer önemli şeyleri ve toplumsal ödevlerini önemsemeyerek veya görmezden gelerek başka nesnelere ilgilenme konusunda hiçbir arzuya sahip olmaması ve kendi çıkarının peşinden gitmesidir. Sadece kendi çıkarının peşinden giden birinin “zevkler ve kazançlar daha çekici hale geldiği için değil, başka nesnelere ilgilenme konusunda daha az arayışa sahip olduğu için, kişisel çıkarlarını inceleme ve peşinden gitme konusunda daha fazla cesarete sahip olduğu için efemine, bencil ve şehvetli olduğunu görebiliriz” (Ferguson, 1995: 237). Dolayısıyla Ferguson, lüks konusunda ihtiyatlı bir yaklaşıma sahiptir. Rahatlık ve konfor sağlayan lüks, insanın karakterini yozlaştırmadığı sürece zararsızdır.

Lükse karşı Hume’un ve Smith’in ılımlı, Ferguson’un da temkinli yaklaşımından ayrılarak katı bir tutum sergileyen ünlü İskoç hukukçu Henry Home-Lord Kames (1696-1782), insanoğlunun tarihsel evrimini dört gelişim aşaması ile anlattığı *Sketches of the History of Man* (1774) adlı eserinde lüksün ahlaki ve toplumsal tehlikelerine hatta nüfus ve üreme konusunda yarattığı tehlikelere dikkat çeker. Kames, İskoç Aydınlanmasında “farklı geçim biçimlerini toplumsal değişimi kategorize etmenin bir aracı olarak kullanmanın ilk savunucularından biri ve lüksün kötülüklerinin kararlı bir saptayıcısı ve habercisi” olması bakımından önemlidir (Berry, 1994: 175).

Sketches yayımlanmadan önce Kames, Mrs. Montagu’ya yazdığı bir mektubunda Ferguson’un ünlü eseri *Essay*’den övgüyle bahseder. Bu eserin vahşi toplumlardan bilim ve sanatların ışığı olan uygar toplumlara ilerlemenin izini sürmesinin yanı sıra, asil bir amaca hizmet ettiğini, ticari toplumu etkisi altına almış bencillikten ve lüksten vazgeçirmeyi, insan ve vatan sevgisini canlandırmayı amaçladığını söyler. Ancak bu konudaki karamsarlığını da şöyle ifade eder: “Amaç soylu; ama bu hastalık, korkarım ki mürekkeple oluşturulabilen herhangi bir karakterle tedavi edilemeyecek kadar ilerlemiştir (Woodhouselee, 1807: 48-9). Kames lüksü, ticari toplumların mustarip olduğu amansız ve tedavisi için geç kalınmış bir hastalığa benzetir.

Eski çağlardaki sade yaşama duyduğu derin nostalji ve Roma’nın sonunu hazırlayan zenginliğin ve lüksün beraberinde getirdiği açgözlülüğe, şehvete ve kibre karşı duyduğu nefret, Kames’in lükse karşı tutumunu belirler. Bir aşırılığın lüks olarak adlandırılabilmesi için tekrarlama sıklığının fazla olması yani alışkanlık haline gelmesi gereklidir (Kames, 2007a: 324). İnsanın zevki ve hazzı, zihnine ve bedenine zarar verdiğinde ve kendine karşı

ödevlerini çiğnemesine sebep olduğunda ahlak duygusu tarafından mahkûm edilir (Kames, 2007a: 325). Kames'e göre, "alışlagelenin ötesinde bedensel zevkteki her incelik, insan doğasının saygınlığının altında, kınanan bir aşırılık olarak görülür" (Kames, 2007a: 323). Bedensel zevklere fazla müsamaha veya düşkünlük, kayıtsızlığa ve tembelliğe yol açtığında erkeklerde, devleti zayıflatan korkaklığın ve efemineliliğin ortaya çıkması da kaçınılmaz hale gelir (Kames, 2007a: 326). Lüksün bir başka olumsuz etkisi de vücudu güçten düşürmesi ve zayıflatmasıdır. İnsana aşırı konfor ve rahatlık sağlayan yumuşak bir yastık, kuştüyü bir yatak, lüks bir araba hatta hanımını nazikçe yatağına yatan bir hizmetçi veya efendisini giydiren bir hizmetkar bedenin formunu zayıflatır, insanı hareketsizliğe sevk eder. (Kames, 2007a: 328).

Kames, insanın emeğiyle elde ettiğini güvence altına almak istediğini ve aslında istifçiliğin, insanın doğasına özgü bir özellik olduğunu söyler. Kalpleri bozan, sınıf ayrımını yaratan, sonu gelmek bilmeyen isteklere ve arzulara kaynaklık eden şey paradır. Kames'e göre "[y]apay ihtiyaçlar için bir iştahın tatmin edildiği istifçilikte sınır yoktur: para sevgisi hâkim tutku haline gelir: istiflenmek için birçok kişi tarafından göz dikilir; ve araçlar saçma sapan bir amaca dönüştürülür" (Kames, 2007c: 907). İnsanları çalışmaya sevk eden ve ihtişamlı evler, görkemli arabalar, göz alıcı giyim ve süs eşyaları gibi endüstrinin ve sanatın ürünlerine sahip olmak için şiddetli arzuyu doğuran şey yine paradır. Lüks için iştah ve arzuyu canlı tutan ise zenginliktir. Kames'e göre "[i]ştah alevlendiğinde asla ılımlı sınırlar içinde kalmaz, adabı ve edebi gözetmeksizin her tatmin nesnesine tutunur" (Kames, 2007a: 204). Kendi çıkarı ve istekleri peşine düşen insan için zenginlik ve lüks tehlikeli bir hal alır:

Zenginlik, bencillik ve lüks, müreffeh ulusları zayıflatan hastalıklardır: birbirini takip eden bu hastalıklar kalbi yozlaştırır, ahlaki duyguyu tahtından indirir ve ruhta anarşi yaratır: insanlar zevk satın almak için hiçbir masraftan çekinmez ve bu masrafı karşılamak için hiçbir erdemsizlikten çekinmez. (Kames, 2007c: 761)

Ticaretle zenginleşen bir toplumda ihtiras, şehvet ve kibir itidal, iffet ve görgü kurallarının en büyük düşmanı haline gelecektir. Bunların yanı sıra, Kames diğer İskoç filozoflardan farklı olarak lüksün bir başka olumsuz etkisine dikkat çeker. Onu üreme gücünü zayıflatan ve nüfus artışına engel olan bir düşman olarak görür. Lüksün getirdiği ölçsüzlükle ve tembellikle zayıf hale düşmüş kadınlara soyun devamı için bir gereklilik olan çocuk doğurmanın gerektirdiği emek ağır bir yük olacaktır (Kames, 2007a: 114). Lüksün hüküm sürdüğü bir toplumda savaştı ruhun yara almasının, ahlaki

yozaşmanın, efemineliliğin yanı sıra vatanseverliğin de zayıflaması kaçınılmazdır çünkü lükse aşırı düşkünlüğün beraberinde getirdiği bencillik ile yalnız kendine yönelen ve tutkularını şımartmaktan öteye gidemeyen insanın karakteri, kamu ruhunu zedeleyecek ve savaşçı ruhu yok edecektir.

Tıpkı Ferguson gibi insanın doğal tarihi üzerine bir soruşturmaya amaçladığını söyleyerek vahşi toplumdan uygar topluma insanoğlunun gelişimi ve ilerlemesini konu edinen Kames, insan türüne özgü gelişim ve değişim evrelerini inceler. Fakat en kaba toplumlardan en kibar toplumlara gelişim ve ilerlemeyi savunan birinin ticaretin ve zenginliğin kaçınılmaz ürünü olan lüksü kınaması ve mahkûm etmesi şaşkıncıdır çünkü uygar toplumlarda lüksü saf dışı bırakmak ve katı ahlaki bir tutum benimsemek çelişkili görünmektedir. Lüksü ticari toplumlardan çekip çıkarmanın mümkün olmadığını bilen ve böylelikle lüksün ahlaki sınırlarını belirleyen Hume, Smith ve Ferguson'un takipçisi olmayan Kames, lüksü, zenginliği ve bencilliği toplumları içten içe kemiren bir illet olarak görür. Nitekim ona göre, lüks ve bencillik tıpkı bir salgın hastalık gibi Britanya'da yayılmaktadır. (Kames, 2007b: 426). Sonuç olarak Kames'in lüks tartışmasında bir gerilim ortaya çıkmaktadır. (Rahmatian, 2015: 120). Lüks bir yandan, ticari toplumda görü kurallarını yerleşik hale getirmek gibi bir işlev görürken, diğer yandan bireyciliği yükselterek vatanseverliği törpülemesiyle toplumda yozaştırıcı bir etkiye sahiptir.

Sonuç

İskoç Aydınlanmasında genel eğilim, ticari toplumlarda lüksü ekonomik, siyasi ve toplumsal bakış açısıyla değerlendirme yönündedir. Elbette bu, Hume, Smith, Ferguson ya da Kames'in lüksün ahlaki sonuçlarını görmezden geldikleri anlamına gelmez. Bu filozoflar lüks tüketiminin ticaret ve zenginlik üzerindeki olumlu etkisi konusunda hemfikirdir. Hume'un lüks konusundaki pozisyonu oldukça esnektir. Her ne kadar masum ve kötü lüks ayrımı yapsa da lüks kaynaklı bir erdemsizliğin başka bir erdemsizlikle kapatılabileceğini söyleyerek kendi ayrımını ortadan kaldırmış görünmektedir. Tıpkı Hume gibi Smith de lüksü ticari toplumun gelişiminin önünde bir engel olarak görmeyerek ahlaki yozaşma tartışmalarından çıkarmıştır. Doğru bir siyasi yönetim, onurlu bir yaşamın sürdürülmesine dair bir sınır çizecektir. Ölçülülük erdemi de lüks tüketiminde bireyin sınırlarını belirlemesine olanak sağlar. Hume'un ve Smith'in aksine Ferguson'un lüksün ahlaki karakter üzerinde olumsuz etkisi olabileceğine dair endişeleri vardır. Ticari toplumda insanın kamu yararı yerine kendi zevki ve çıkarı peşinden gitmesi tehlikelidir çünkü böylesi bir bireycilik toplumsal bağları zayıflatacaktır. Dolayısıyla

lüksün bireyselleştirici etkisi toplumsallaşma önünde bir engel teşkil edebilir. Kames'in ise çok daha katı bir tutum benimseyerek lüksü kurtulması nerdeyse mümkün olmayan bir illet olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

18. yüzyılda etkili olan Fénelon'un ve Mandeville'in açtığı iki ayrı kanal üzerinden yapılacak bir değerlendirme ile bahsi geçen İskoç filozoflarının lüks tartışmaları ile ilgili birkaç sonuca varılabilir. Fénelon'un sade yaşam koşullarıyla mutlu yaşayan tarım toplumunu göklere çıkarması ve lüksle ahlaki yozlaşma arasındaki ilişkiye dair güçlü inancı ile şekillendirdiği katı tutumunun ticari toplumlarda işlerliğe sahip olamayacağı açıktır. Fakat Mandeville'in ünlü paradoksunu düstur olarak kabul etmek, yani kişisel erdemsizlikleri kamu yararı ile ilişkilendirmek de Mandeville'in erdemsiz kovanındaki arıların yaptığı gibi bir gün erdemli bir topluma dönüşmek için ağıt yakılmasına sebep olabilir.

Sonuç olarak, 18. yüzyıldaki ticari, ekonomik ve toplumsal gelişmeler dikkate alınarak lüks tartışmaları bir teraziye koyulduğunda, onun yozlaştırıcı etkilerinin mi, yoksa sağladığı yararların mı ağır basıp basmadığı konusunda İskoç Aydınlanmasında yerleşik ve tutarlı bir görüşün olmadığı görülmektedir. Böylelikle İskoç Aydınlanması filozoflarının da büyük katkı sağladığı lüks konusu uzlaşıya varılmaksızın bir tartışma olarak kalmıştır.

Öz

Lüksle ve Lükse Karşı: İskoç Aydınlanmasında Lüks Üzerine Düşünceler

18. yüzyılda lüks tartışmalarına François Fénelon'un *The Adventures of Telemachus* ve Bernard Mandeville'in *The Fable of the Bees* adlı eserlerindeki görüşleri yön vermiştir. Dönemin edebi çalışmaları ve sanat eserleri her ne kadar lükse dair endişelerle karakterize olsa da İskoç Aydınlanması filozofları ticari toplumun ana dinamiklerini dikkate alarak lüksü yeniden düşünmüşlerdir. Bu çalışmanın amacı İskoç Aydınlanmasında lüksün, bir yandan David Hume ve Adam Smith, diğer yandan Adam Ferguson ve Henry Home-Lord Kames tarafından tartışıldığı bağlamları ortaya koymaktır. İlk Hume'un, Mandeville'in belirlenimsiz lüks tanımına yeni bir biçim verdiğinden, onu masum ve kötü lüks olarak ikiye ayırarak Smith'e giden yolu açtığından bahsedilecektir. Daha sonra, Smith'in lüksü olumlamak suretiyle temel ihtiyaçları onurlu bir yaşama yükselterek tartışmaya nasıl yön verdiğine, Ferguson'un lüksün ahlaki karakter üzerindeki olası olumsuz etkilerinin altını çizerek lüks konusunda niçin tereddütlü bir tarafta yer aldığına ve Kames ile birlikte lüks tartışmasının nasıl farklı bir boyut kazandığına değinilecektir. Sonuç olarak lüks üzerine tartışmalarda genel bir uzlaşya varılmadığından dolayı İskoç Aydınlanmasında lükse dair ortak bir kavrayışın bulunmadığı gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Lüks, François Fénelon, Bernard Mandeville, Ticari Toplum, İskoç Aydınlanması.

Abstract

For and Against Luxury: Considerations on Luxury in the Scottish Enlightenment

François Fénelon's *The Adventures of Telemachus* and Bernard Mandeville's *The Fable of the Bees* shaped the luxury debates in the 18th century. Although the literary studies and artworks of the period were characterized by concerns about luxury, philosophers of the Scottish Enlightenment reconsidered luxury by holding the main dynamics of commercial society. The aim of this study is to reveal the contexts in which luxury in the Scottish Enlightenment was discussed by David Hume and Adam Smith on the one hand, Adam Ferguson and Henry Home-Lord Kames on the other. First, it will be mentioned that Hume recasts Mandeville's indeterminate definition of luxury and opens the way for Smith by dividing it into innocent and vicious luxury. Then, how Smith leads the discussion by affirming luxury, raising basic needs to a decent life, why Ferguson takes a hesitant side on luxury by underlining the possible negative effects of it on moral character and how the luxury debate with Kames takes a different dimension will be addressed. As a result, it will be shown that there is no common understanding of luxury in the Scottish Enlightenment, since there is no general consensus in the debates on luxury.

Keywords: Luxury, François Fénelon, Bernard Mandeville, Commercial Society, The Scottish Enlightenment.

Kaynakça

- Berry, C. J. (1994). *The Idea of Luxury: A Conceptual and Historical Investigation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Berry, C. J. (1997). *Social Theory of the Scottish Enlightenment*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Berry, C. J. (2018). *Adam Smith: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Çeşmeli, I. (2017). "Erdemin Kökeni: Bernard Mandeville'in Hünerli Siyasetçileri", *Beytülhikme: An International Journal of Philosophy*, 7(1): ss. 85-105.
- Dunbar, J. (1780). *Essays on the History of Mankind in Rude and Cultivated Ages*, London: Strahan, Cadell & Balfour.
- Fénelon, F. (1994). *Telemachus*, Riley, P. (ed.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Fénelon, F. (2020). "Plans of Government", *Fénelon: Moral and Political Writings*, Hanley, R. (ed.), ss. 182-210, USA: Oxford University Press.
- Ferguson, A. (1773). *Institutes of Moral Philosophy*, Edinburgh: A. Kinkaid, W. Creech & J. Bell.
- Ferguson, A. (1995). *An Essay on the History of Civil Society*, Oz-Salzberger F. (ed.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Fleischacker, S. (2004). *On Adam Smith's Wealth of Nations: A Philosophical Companion*, Princeton: Princeton University.
- Goldsmith, M. M. (2001). *Private Vices, Public Benefits: Bernard Mandeville's Social and Political Thought*, USA: Cybereditions Corporation.
- Harris J. A., Tolonen M. (2015). "Hume In and Out of Scottish Context", *Scottish Philosophy in the Eighteenth Century: Morals, Politics, Art, Religion*, vol. I, Garrett, A. & Harris, J. A. (ed.), ss. 163-195, Oxford: Oxford University Press.
- Hont, I. (2006). "The Early Enlightenment Debate on Commerce and Luxury", *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought*, Goldie, M. & Wokler, R. (ed.), ss. 379-418, Cambridge: Cambridge University Press.
- Horne, T. A. (1978). *The Social Thought of Bernard Mandeville*, London: The Macmillan Press Ltd.
- Hume, D. (2019). *Ahlakın İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Merve Menekşe Özer & Adnan Akdağ. İstanbul: Say Yayınları.
- Hume, D. (2017). *Siyasi Denemeler*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Hundert, E. (2003). "Mandeville, Rousseau and the Political Economy of Fantasy",

- Luxury in the Eighteenth Century: Debates, Desires and Delectable Goods, Berg M. & Eger E. (ed.), ss. 28-40, New York: Palgrave Macmillan.
- Jack, M. (1989). Corruption and Progress: The Eighteenth-Century Debate, New York: AMS Press.
- Kames L. H. H. (2007a). Sketches of the History of Man, Book I, Harris J. A. (ed.), Indianapolis: Liberty Fund.
- Kames L. H. H. (2007b). Sketches of the History of Man, Book II, Harris J. A. (ed.), Indianapolis: Liberty Fund.
- Kames L. H. H. (2007c). Sketches of the History of Man, Book III, Harris J. A. (ed.), Indianapolis: Liberty Fund.
- Kwass, M. (2022). The Consumer Revolution: 1650-1800, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mandeville, B. (1988). The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefit, vol I., Kaye, F. B. (ed.), Indianapolis: Liberty Fund.
- Mills, R. J. W., Smith, C. (2021). "Introduction: The Work of Christopher J. Berry – An Appreciation", The Scottish Enlightenment: Human Nature, Social Theory and Moral Philosophy, Essays in Honour of Christopher J. Berry, Mills, R. J. W. & Smith, C. (ed.), ss. 1-25, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Montesquieu, C. L. (2017). Kanunların Ruhu Üzerine, çev. Berna Günen. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Murteza, G. (2019). Ahlak, İktisat ve Bilim: Adam Smith Felsefesine Giriş, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Smith, A. (1982). The Theory of Moral Sentiments, Raphael, D. D. & Macfie, A.L. (ed.), Indianapolis: Liberty Fund.
- Smith, A. (2006). Milletlerin Zenginliği, çev. Haldun Derin. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, C. (2019). Adam Ferguson and the Idea of Civil Society: Moral Science in the Scottish Enlightenment, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Rahmatian A. (2015). Lord Kames: Legal and Social Theorist, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Shuurman, P. (2012). "Fénelon on Luxury, War and Trade in the *Telemachus*", History of European Ideas, 38(2): 179-199.
- Woodhouselee, A. F. T. (1807). Memoirs of the Life and Writings of the Honourable Henry Home of Kames, vol. II, Edinburgh: Cadell & Davies.